

ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԵՎ ՆԵՐՊԵՏԱԿԱՆ ԻՐԱՎՈՒՆՔԻ
ՀԱՐԱՔԵՐԱԿՅՈՒԹՅԱՆ ՎԻՃԱԿԸ ՈՒ ՀԵՌԱՆԿԱՐՆԵՐԸ

Ներպետական (ազգային) և միջազգային իրավունքի հարաբերակցության հիմնախնդիրները վաղուց են գրավել պետության և իրավունքի ընդհանուր տեսության, սահմանադրական և միջազգային իրավունքի բնագավառի մասնագետների ուշադրությունը:¹ Դա պայմանավորված է պետությունների միջազգային համագործակցության զարգացման օբյեկտիվ գործընթացներով և յուրաքանչյուր պետության, այդ թվում և Հայաստանի Հանրապետության ներսում տնտեսական, սոցիալական, քաղաքական և մշակութային հարաբերությունների վրա միջազգային իրավունքի ներգործության ուժեղացմամբ:

Հայտնի է, որ ներպետական (ներքին, ազգային) իրավունքը² և միջազգային իրավունքը իրենցից ներկայացնում են երկու՝ հարաբերականորեն ինքնուրույն համակարգեր, որոնք ունեն իրենց ծագման պատմությունն ու բնույթը, ընդհանուր հատկանիշներն ու առանձնահատկությունները: Պետությունների ազգային իրավունքն ի սկզբանե ձևավորվել է որպես իր տարածքի սահմաններում երկրի ներքին հարաբերությունների կարգավորիչ: Հայաստանի Հանրապետության ներքին իրավունքի ձևավորման օրինաչափություններն ու ուղիները, չնայած այս հարցի շուրջ զանազան տեսակետների գոյության, բավականաչափ ուսումնասիրված չէ:

Միջազգային իրավունքը ձևավորվել է որպես յուրահատուկ իրավական համակարգ, որտեղ արտացոլված են ողջ մարդկային քաղաքակրթության զարգացման օրինաչափություններն ու պատմական ուղիները: Այդ պատճառով էլ ժամանակակից միջազգային իրավունքը հանդիսանում է պետությունների և ժողովուրդների ինչպես պայքարի, այնպես էլ համագործակցության արդյունք: Այն իրենից ներկայացնում է նորմերի և սկզբունքների ամբողջություն, որոնք կարգավորում են պետությունների և միջազգային իրավունքի այլ սուբյեկտների միջև հարաբերությունները:

Բնութագրելով միջազգային իրավունքի բովանդակությունը և հետևելով Ս. Վ. Չերնիշենկոյին՝ կարելի է ասել, որ միջազգային իրավունքը «մի կողմից հանդիսանում է իրավունքի մասն ընդհանրապես»:³ Դա նշանակում է, որ այս կամ այն պետության ներքին իրավունքին և միջազգային իրավունքին հատուկ են այնպիսի գծեր, առանձնահատկություններ և տարրեր, որոնք իրենց արտացոլումն են գտնում ճեպ իրականությունում, մասնավորապես՝ իրավունքում:

XX դարի երկրորդ կեսը պայմանավորված է մարդու իրավունքները պաշտպանելու համար միջազգային իրավունքում անձանց և կազմակերպությունների երևան գալով: Սրա արդյունքում միջազգային իրավունքը թափանցեց մի ոլորտ, որը միշտ համարվում էր պետության ներքին գործը: Մարդու իրավունքների հարգումն ու պահպանումը դարձավ ոչ միայն միջազգային, այլև ազգային իրավունքի կարևորագույն սկզբունքներից մեկը, իսկ մարդու իրավունքներին նվիրված միջազգային իրավունքի համընդհանուր ճանաչում գտած սկզբունքներն ու նորմերը ներառվեցին բազմաթիվ պետությունների, այդ թվում և Հայաստանի Հանրապետության սահմանադրություններում, որոնք հռչակվել են որպես ուղղակի ներգործության նորմեր:

Նշված միտումների յուրացմանը նպաստել է նաև միջազգային իրավունքի ավանդական բաժանումը երկու ենթաճյուղերի՝ հանրային և մասնավոր: Ընդ որում, եթե միջազգային հանրային իրավունքը կարգավորում է պետությունների միջև հարաբե-

¹ Տես՝ *Общая теория государства и права: Акад. курс п 2-х т. / Под ред. М. Марченко/*, М., 1998, т. 2, стр. 247-249; *Проблемы теории государства и права/ Под ред. М. Марченко/*, М., 1999, стр. 417-433; *И. Лукашук, Мжлдународное право. Общая часть*, М., 1996, стр. 219-245.

² «Ներպետական», «ներքին», «ազգային» իրավունք տերմինները հոդվածում օգտագործվում են որպես հոմանիշներ:

³ *С. Ч е р н и ш е н к о, Международное право: современные теоретические проблемы*, М., 1993, стр. 11.

քաղաքացիները և ըստ էության հանդիսանում է միջապետական, ապա միջազգային մասնավոր իրավունքը համարվում է միջազգային միայն պայմանականորեն. քանի որ կարգավորում է քաղաքացիական, ընտանեկան, աշխատանքային, քաղաքացիա-դատավարական հարաբերություններ, որոնք ընդգրկում են «օտարերկրյա տարրեր» և դուրս են գալիս մեկ պետության սահմաններից:⁴ Այդ պատճառով էլ միջազգային հանրային ե մասնավոր իրավունքները շոշափում են իրավունքի տարրեր ոլորտներ, որոնք ունեն և՛ ընդհանուր (միջազգային) գծեր, և՛ առանձնահատկություններ:

Այսպես՝ միջազգային հանրային իրավունքի զարգացումը բնորոշվում է կիրառման ոլորտների էական ընդարձակմամբ (մասնավորապես, միջազգային ատոմային, օդային, տիեզերական, էկոլոգիական, քրեական և իրավունքի այլ ենթադյուղերի առաջացմամբ): Միջազգային հանրային իրավունքը միջազգային մասնավոր և ներպետական իրավունքներից տարբերվում է նորմերի ծագման պայմաններով, իրավունքի աղբյուրներով, կարգավորման օբյեկտներով, իրավահարաբերությունների սուբյեկտներով, կարգավորման օբյեկտներով: Մասնավորապես միջազգային իրավունքի նորմերի առաջացումը բնութագրվում է նրանով, որ այստեղ չկան պետությունից վեր կանգնած մարմիններ և հաստատություններ, որոնք սահմանեն վաքքագծի համապարտադիր կանոններ: Այստեղ գերիշխում է տարբեր պետությունների փոխադարձ կամքի՝ կոմպրոմիսի մեթոդը: Այդ իսկ պատճառով էլ՝ միջազգային իրավունքի աղբյուրների շարքում կարևորագույն տեղը պատկանում է միջազգային պայմանագրին:

Սի շարք պետությունների Սահմանադրություններ (ԱՄՆ, Ֆրանսիա, Գերմանիա, Ճապոնիա, Ռուսաստան, Հայաստան և այլն) ամրագրում են միջազգային պայմանագրերի առաջնայնությունը ներպետական հարաբերությունների կարգավորման մեջ: Այսպես, ԱՄՆ-ի Սահմանադրության 6-րդ հոդվածը (1787թ.) սահմանում է. «Միացյալ Նահանգների ներկա Սահմանադրությունը և օրենքները, ինչպես նաև մյուս բոլոր պայմանագրերը, որոնք կնքվել են և կարող են կնքվել Միացյալ Նահանգների կողմից, հանդիսանում են երկրի բարձրագույն օրենքներ, և յուրաքանչյուր նահանգի դատավոր պարտավոր է դրանց կատարման համար (թեև Սահմանադրության և առանձին նահանգների օրենքներում հանդիպում են նաև հակասող որոշումներ- I. Ա.)»:⁵ Համանման դրույթ է սահմանված նաև ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 4-րդ մասում, համաձայն որի՝ «ՀՀ անունից կնքված միջազգային պայմանագրերը կիրառվում են միայն վավերացվելուց հետո: Վավերացված միջազգային պայմանագրերը Հանրապետության իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մասն են: Տե՛ս նրանցում սահմանված են այլ նորմեր, քան նախատեսված են օրենքներով, ապա կիրառվում են պայմանագրի նորմերը»:

Սահմանադրական այս դրույթից բացի, Հայաստանի Հանրապետության բոլոր օրենքները պարունակում են դրույթ, համաձայն որի՝ տվյալ օրենքի և Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրի նորմերի միջև հակասության դեպքում կիրառվում են միջազգային պայմանագրի նորմերը: Օրինակ. Հայաստանի Հանրապետության Քաղաքացիական օրենսգրքի 10-րդ հոդվածում ուղղակիորեն նշված է, որ գործերը քննելիս դատարանը կիրառում է Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերի նորմերը՝ վերջինիս և Հայաստանի Հանրապետության օրենքների նորմերի հակասության դեպքում: Նման դրույթ ամրագրված է նաև Հայաստանի Հանրապետության քրեական դատավարության օրենսգրքի 3-րդ հոդվածում:

Փաստորեն Հայաստանի Հանրապետությունը պայմանագրերը վավերացնելու փաստով ոչ միայն ճանաչում է պայմանագրերի պարտադիր բնույթը, այլև ընդունում է, որ դրանք գերակայում են իր օրենքների նկատմամբ: Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 6-րդ հոդվածում նշված է, որ Հայաստանի Հանրապետության անունից կնքված միջազգային պայմանագրերը կիրառվում են միայն վավերացվելուց հետո: Մինչև վավերացվելը միջազգային պայմանագրերը պարտադիր ընկնում են Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրական դատարանի կողմից՝ նրանցում ամրագրված պարտավորությունների սահմանադրականությունը պարզելու նպատա-

⁴ *Международное частное право / Оут. ред. О. Н. Садиков, М., 1984. стр. 5.*

⁵ *Современные зарубежные конституции, М., 1992, стр. 23.*

կով: Ընդ որում Սահմանադրական դատարանի որոշումը վերջնական է և փոփոխման ենթակա չէ: Այս համգամաբն իհարկե, մեր կարծիքով, Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության թերությունն է, քանի որ արտոնական վերահսկողության միջոցով դժվար է վերահանել այն հակասությունները, որոնք կարող են ի հայտ գալ պայմանագրի՝ կոնկրետ դեպքերում կիրառման ընթացքում: Այնուամենայնիվ, պայմանագրի սահմանադրականության որոշման իրավասություն ունի միայն Սահմանադրական դատարանը: Հետևապես, Հայաստանի Հանրապետության դատարանները պարտավոր են կիրառել միջազգային պայմանագրերի նորմերը, նույնիսկ դրանց սահմանադրականության վերաբերյալ կասկածներ ունենալու դեպքում:

ՀՀ Սահմանադրությամբ և «Սիջազգային պայմանագրերի մասին» Հայաստանի Հանրապետության 16. 08. 2000թ. օրենքով կարգավորված չէ երկու միջազգային պայմանագրերի միջև հնարավոր հակասության (կոնֆլիկտի) լուծման հարցը: Նման խնդրի լուծման համար անհրաժեշտ է կնքել նոր պայմանագրեր, որոնք, մինչև ստորագրելը պետք է ենթարկել լուրջ փորձաքննության՝ մարդու իրավունքների պաշտպանության վերաբերյալ միջազգային պայմանագրերին հակասող դրույթների ամրագրումը բացառելու համար:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 81-րդ հոդվածի համաձայն՝ ՀՀ Ազգային ժողովը վավերացնում և չեղյալ է հայտարարում Հայաստանի Հանրապետության միջազգային պայմանագրերը: Ընդ որում ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից վավերացման են ենթակա մարդու իրավունքների և պարտականությունների վերաբերյալ ՀՀ միջազգային պայմանագրերը: ՀՀ Ազգային ժողովի կողմից վավերացվելուց հետո միջազգային պայմանագրերը կազմում են Հայաստանի Հանրապետության իրավական համակարգի բաղկացուցիչ մասը: Սակայն, եթե միջազգային պայմանագիրը հակասում է ՀՀ Սահմանադրությանը, ապա այն կարող է վավերացվել միայն Սահմանադրության մեջ համապատասխան փոփոխություններ կատարելուց հետո, որը բավականին բարդ գործընթաց է:

«Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պաշտպանության» կոնվենցիայի 1-ին հոդվածին համադրելի դրույթ ամրագրված է ՀՀ Սահմանադրության 4-րդ հոդվածում, համաձայն որի պետությունը ապահովում է մարդու իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը Սահմանադրության և օրենքների հիման վրա՝ միջազգային իրավունքի սկզբունքներին և նորմերին համապատասխան: Փաստորեն պետությունը երաշխավորում է բոլորի իրավունքների և ազատությունների պաշտպանությունը՝ ամրագրելով դրանք անմիջական գործողություն ունեցող սահմանադրական նորմերում և զարգացնելով դրանք օրենքներում:

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 2-րդ պիստում ամրագրված են մարդու և քաղաքացու իրավունքները և ազատությունները: Պետությունը երաշխավորում է բոլորի իրավունքները և ազատությունները, բացառությամբ այն իրավունքների, որոնք երաշխավորված են միայն Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների համար: Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության մեջ օտարերկրյա քաղաքացիները զրկված են որոշակի իրավունքներից, դրանք են. կուսակցություն ստեղծելու կամ դրանց անդամագրվելու իրավունք (Հոդված 25), ընտրելու և ընտրվելու իրավունք (Հոդված 27), հողի նկատմամբ սեփականության իրավունք (Հոդված 28), աշխատանքի ազատ ընտրության իրավունք (Հոդված 29) և այլն: Սրանց մի մասը օտարերկրյա քաղաքացիների քաղաքական իրավունքներ են և սահմանափակվում են:

Հայաստանի Հանրապետությունում գոյություն ունեն մի շարք լուրջ հիմնախնդիրներ, որոնք դժվարացնում են Հայաստանի Հանրապետության կողմից վերը նշված Կոնվենցիայի պահանջների կատարումը, մասնավորապես ամբողջատիրական քաղաքական ռեժիմից ժողովրդավարականին անցման ժամանակաշրջանի՝ ժողովրդավարական արժեքների արմատավորման դժվարությունները, մտածելակերպը, բռնակցության և հաճախ նույնիսկ պետական պաշտոնյաների ցածր իրավական կուլտուրան, տնտեսական ծանր դրությամբ և կենցաղային հիմնախնդիրներով պայմանավորված՝ մարդկանց անտարբերությունը իրենց տարրական իրավունքների ոտնահարումների նկատմամբ և այլն: Այդ իսկ պատճառով անհրաժեշտություն է առաջանում կատարել սահմանադրական փոփոխություններ՝ սահմանադրական մակարդակով

հստակ և միանշանակ լուծելու Սահմանադրության և միջազգային պայմանագրերի միջև վավերացումից հետո առաջացած հնարավոր կոնֆլիկտների հիմնախնդիրը, օրենսդրական փոփոխություններ կատարելու միջոցով լուծելու միջազգային պայմանագրերի միջև հակասության հարցը (մասնավորապես մարդու իրավունքներին վերաբերող) «Միջազգային պայմանագրերի մասին» ՀՀ օրենքում:

Սակայն միջազգային իրավունքի առաջնայնության ճանաչումը, նրա ժամանակակից դերի աճը չի նշանակում, որ ներպետական իրավական համակարգը փոխարինվում է համաշխարհային իրավական համակարգով. որ միջազգային իրավունքը դառնում է պետությունից վեր կանգնած մի ունիվերսալ իրավունք: Առաջնայնություն՝ չի նշանակում մի համակարգի կրճատումը մյուսով. նրանք, ինչպես նախկինում, պահպանվում և զործում են հարաբերականորեն ինքնուրույն և փոխկապակցված: Փոփոխվում է այս համակարգերի միայն փոխհարաբերությունների բնույթը: Այսպիսին է միջազգային և ներպետական իրավունքի փոխհարաբերակցության այժմյան միտումը:

Սրա հետ մեկտեղ հարկ է նշել, որ այս հարցի շուրջ կան նաև այլ կարծիքներ: Այսպես՝ Ս. Չերնիչենկոն գտնում է, որ միջազգային և ներքին իրավունքները իրավական տարբեր համակարգեր են, որոնցից ոչ մեկը մյուսի հանդեպ չունի առաջնայնություն, գործում են տարբեր բնագավառներում և տարբեր իրավական հարթություններում:⁶ Այն հաստատվում է նաև ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածում. «ՀՀ Սահմանադրությունն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ, և նրա նորմերը գործում են ամենիջականորեն: Սահմանադրությանը հակասող ճանաչված օրենքները, ինչպես նաև Սահմանադրությանը և օրենքներին հակասող ճանաչված այլ իրավական ակտերը, իրավաբանական ուժ չունեն»:

Վերը նշված սահմանման մեկնաբանումը հիմք է տալիս ենթադրել, որ միջազգային իրավունքի առաջնայնությունը ներքին՝ ՀՀ օրենսդրության նկատմամբ չի տարածվում երկրի Հիմնական Օրենքի (Սահմանադրության) վրա: Եվ մյուսինս ՀՀ Սահմանադրության 6-րդ հոդվածի 2-րդ մասն այն մասին, որ հանրապետության Սահմանադրությունն ունի բարձրագույն իրավաբանական ուժ, և նրա նորմերը գործում են ամենիջականորեն, հիմք չեն տալիս ենթադրելու սահմանադրական դրույթի և միջազգային նորմերի իրավաբանական ուժի համահավասարության մասին: Օրենսդիրը ուղղակիորեն ընդգծում է, որ մարդու և քաղաքացու իրավունքներն ու ազատությունները հանդիսանում են անօտարելի և ամենիջականորեն ներգործող, ճանաչվում և երաշխավորվում են ՀՀ Սահմանադրությամբ:

Պատահական չեն միջազգային և ներպետական իրավունքի հարաբերակցության հիմնախնդիրների լուծման շուրջ տարբեր մտեցումները: Իրանք արտահայտում են ոչ միայն տարբեր հեղինակների գիտական տեսակետները, այլ նաև տարբեր քաղաքական ուժերի, ինչպես նաև այս կամ այն պետությունների որոշակի շահեր:

Այսպես՝ Գ. Տոնիկինի և Մ. Մարչենկոյի⁷ կարծիքով կարելի է խոսել այն ընդհանուր միտումի մասին, ըստ որի միջազգային իրավունքի առաջնայնության դերի կողմնակիցները, որպես կանոն, այն դիտում էին ուժեղ և հզոր տեղությունների շահերի ուղրտ, որոնք բավական երկար ժամանակ (20-րդ դարի ընթացքում) էական ազդեցություն են գործել միջազգային իրավունքի զարգացման վրա, հանդիսացել են նրա հիմնական «օրենսդիրները» (ԱՄՆ, Մեծ Բրիտանիա, Ֆրանսիա):

Այդ պատճառով էլ Խորհրդային Միության փլուզումից հետո համաշխարհային տնտեսության գլոբալիզացիայի դոկտրինայի ազդեցության տակ միջազգային իրավունքի էության փոփոխությունների շուրջ վիճաբանություններն աշխուժացան: Ակտիվ կերպով զարգացում ապրեց այն զաղափարը, որ միջազգային իրավունքը առանձին պետությունների (պետությունների խմբի) փոխադարձ կամքի և հետաքրքրությունների արտահայտումից բացի, ինչպիսին այն իրականում դրսևորվում է, վեր է ածվում համամարդկային արժեքների և շահերի արտահայտչի: Վերջին հաշվով այն բայի է.

⁶ С. Ч е р н и ч е н к о, *Международное право: современные теоретические проблемы*, М., 1993, стр. 11.

⁷ *Международное право / Отв. ред. Г. Тункин*, М., 1994, стр. 128-129; *Проблемы теории государства и права*, стр. 1:

Ընդհանուր առմամբ այսպիսին են միջազգային և ներպետական իրավունքների միջև հարաբերությունների զարգացման հակասական միտումները: Ենթադրվում է, որ միջազգային իրավունքի հանրաճանաչ դրույթը հաշվի առնելու դեպքում յուրաքանչ-յուր պետություն կունենա զարգացած և հարաբերականորեն ինքնուրույն ներքին օրենսդրություն, որը կապահովի ինչպես քաղաքացիների իրավունքներն ու ազատությունները, այնպես էլ իր իսկ՝ պետության ինքնիշխանությունը:

СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО И ВНУТРИГОСУДАРСТВЕННОГО ПРАВА

Д. Аветисян

Резюме

В статье акцентируется внимание на проблеме соотношения основных норм международного и внутригосударственного права. Подчеркивая то, что вся юридическая система страны базируется на Конституции Республики Армения 1995г., констатируется, что и нормы Конституции РА, и нормы международных договоров РА падают в интегральной зависимости от норм международного права. Более того, международные договоры, заключенные РА, имеют верховенство над нормами внутригосударственного права.